

SÁNDOR IVÁN

A sötétséget megvilágító árnyék

■ PÁRTOS GÉZA (1917–2003) ■

Volna a sötétségnek árnyéka?
Lehetne látni negyven év után?

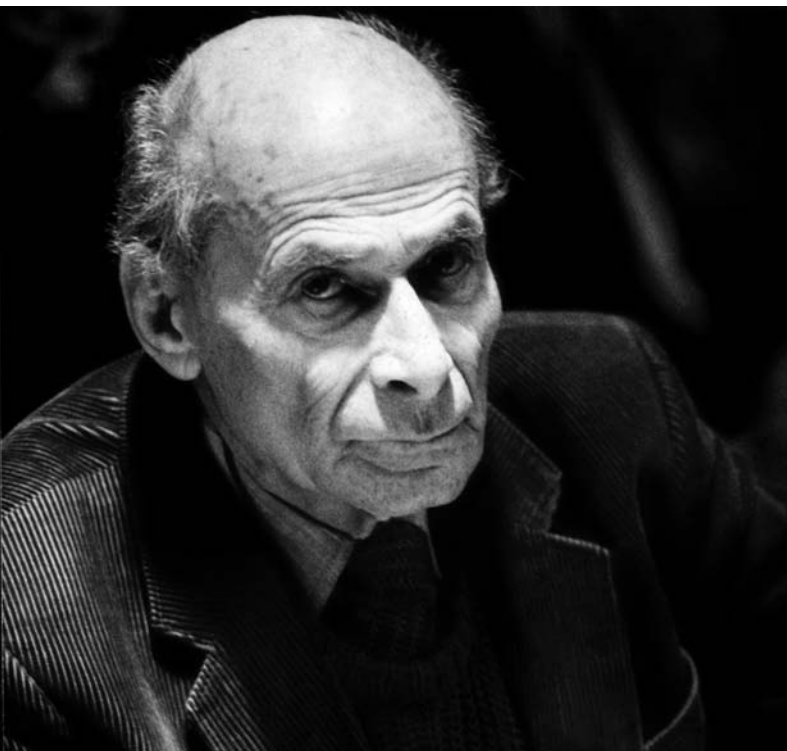
Kivételesen hosszú volt a tapsvihár a *Negyedik Henrik király* bemutatóján. A színészeket talán tízszer is a függöny elé hívták.

Az egyik fényszórót az igazgatói páholyra irányították.

Füst Milán hatalmas karosszékben ül. Szmoking. Csokornyakkendő. Nem tud felállni. A fény a koponyán, a tapsvihár erősödik.

Akkor láttam meg a páholy mélyén az árnyéket.

Aztán Pártos Géza kiosont a páholyból, a színpadra hívták, de ott is a háttérben maradt, most már mint a színészek árnyéka.

Koncz Zsuzsa felvétele

„Mert Pártos Géza volt, aki a *Boldogtalanokat*, a *Henriket* is fedezte és hozzá a színpadot is, bizony, Madách Színház, bizony, Aczél György.” (Gábor Miklós: *Naplójegyzet*, 1976. június 8.)

„A Madách Színház előadása méltó a műhöz. Pártos Géza lankadatlanul és lelkesen küzdött a dráma színpadra állításáért...” (Film, Színház, Muzsika, 1964. november. S. I.)

Másik emlék. Nem az enyém – nem lehet az. Mi montírozza mégis harminckilenc évi emlékeim közé?

Amikor van rá indíték, összekapcsolható az átélt az át nem éltel, az esemény az archívummal, a ránk hagyományozott azzal, amit próbálunk továbbadni. Így hát látható, amint üldögél Osvát, Kosztolányi, Tóth Árpád a Damjanich utca 52. egyik harma-

dik emeleti lakásában kilencven éve. Füst Milán felolvassa a *Boldogtalanokat*. Ölegetik, dicsérik, nagyszerű, nagyszerű, de a színházak biztosan nem mutatják majd be. Ugyan miért? „Sötét, nagyon sötét, az a baja – mondták egyértelműen.”

Eltelik több mint két évtized.

„Igen Tisztelt Uram! Melléklem *IV. Henrik király* című színdarabját, amely sajnos megint nem e világból való munka. Remek tehetségével olyan darabokat kellene írnia, ami előtt a polgári értelem nem áll tanácstalanul. Budapest, 1936. október 23. Kitűnő tisztelettel és őszinte szeretettel Jób Dániel, a Vígszínház igazgatója.”

Mi az, hogy nem e világból való munka?

Milyen az e világból való munka?

Mikor Pártos Géza „lankadatlanul és lelkesen” küzd éveken át Füst Milán darabjainak bemutatásáért, a korszak divatos magyar szerzői: Darvas József, Dobozy Imre, Mesterházi Lajos.

Már a *Henrik* előtt is küzdött a „nem e világból való” darabokért. Mit látott meg bennük, ami előtt akkor is tanácstalanul állt – Jób Dániel szavaival – az „értelem”, ami ugye éppen hogy nem az értelem volt?

Előbb valamit arról, hogy mit hozott ki Pártos a színészeiből, mit tudott, amit akkoriban kevesen, alig vagy egyáltalán nem tudtak.

Írtam valamikor arról, hogy Gábor Miklós csúcscsúsfőmája nem a Hamletje, hanem a Henrikje volt. Később beszélgettem vele erről. Ő is így gondolta. Idézett naplórészletében ezt írta:

„A *Henrik*. Lehet, hogy a legjobb volt, amit színpadon csináltam. Nagyon nagy siker volt... Nem csak én voltam akkor a legjobb, az előadás (Pártos Géza) is messze elébe került mindannak, ami akkor volt, a díszletek, a kosztümök, a szereplők többsége stb. Micsoda arcok, hangok, figurák: Pécsi, Gyenge, Szénási, Körmendi, csak egy-egy pillanatra, de csupa jelentés mind. Ez a darab talán Füst Milán legjobban sikerültje, és ezt mi, színházi népség tudtuk, ahogy nem tudom, hogy például a magyar irodalom tudta-e... És persze Pártos hozta Horvaival Sarkadit is.”

Mit érzett meg tehát, mit értett meg, miből tudta megrendezni Pártos annak a korszaknak a legjelentősebb magyardráma-előadásait? Azt érezte-értette meg, hogy az emberhez hozzátartozik az éjszakája, és az alvilágokon való végigbúdkácsolás, az ezzel járó szenvedés nélkül nincs tapasztalat, tudás, átjutás a túlsó partra.

Annak az árnyéka nélkül, akik vagyunk, nem vagyunk azok, akik valójában vagyunk – az árnyék ezért a világosság forrása.

Tudta, hogy a színpad mindaddig üres hely, amíg az egzisztenciális kérdésfeltevéseknek nem ad teret. Tudott arról, hogy az összeméri helyzet szorosabb-tágabb kelepcehelyzet, és az igazi kérdés az, hogy mi történik benne az Énnel. Miképpen küzd az épségéért, miképpen deformálódik, mert miközben üldözők vagyunk, üldözöttek is lehetünk, üldözöttekként meg üldözők is. Tudta, hogy egy előadás téjei közé tartozik: megegyeznek-e a kérdései a rendezői Ént legerősebben foglalkoztató kérdésekkel, mert az egzisztenciális megközelítések hiánya üres helyként archiválja a színpadot.

Féner Tamás felvétele

Gábor Miklós és Avar István a Negyedik Henrik királyban

Szobám falán negyven éve függ Gábor Miklós Henrik-portréja. Tusrasz.

A hajdani színházi lap szerkesztőségében az akkor huszonnégy éves Féner Tamással megbeszéltük, hogy végigfotózza Gábor Miklós Henrikjét. Néhány nap múlva letett az asztalomra egy sorozatot. Beültette Szász Endrét Gábor öltözőjébe, csináljon róla tusraszokat. Ezt a munkafolyamatot fényképezte. Nem volt különbség a színész tekintete és a szerep tekintete között. Ez Szász Endre teljesítménye is volt – azokban az években még igazat festett-rajzolt. A fotósorozat Féner teljesítménye volt. Az „ugyanabból” „ugyanazá” való átváltozás persze Gábor teljesítménye volt. És mindebben ott volt Pártos teljesítménye.

Idekívánkozik egy Füst Milán-mondat: „Az leszel, fiam, amiről azt sem tudod, hogy van valahol.”

Pártos a színészválasztásban is tabukat döntött. Az örök epizodistára, Szénási Ernőre bízta a *Boldogtalanok* főszerepét. Ezzel megadta az egész előadás alaphangját. A jelentéktelen, kiegyensúlyozatlan, tétova embert állította a középpontba. „Szennyezett anyagokat hevít – írtam hajdan –, nemcsak boldogtalan mindenki, bűnös is.” Szénási korábbi alakításaiban is mindig volt valami száraz, sötét erő. Pártos tudta, akkor kell az ilyen kvalitásokkal rendelkező epizodistát főszereplővé avatni, amikor azt kell eljátszani, hogy a lélek alvilágából előbukkanó szörnyek nem a külső, a történelmi erő, hanem az ember önpusztító ösztönének hatására törnek elő.

Radnóti Zsuzsa pontosan leírja Füst Milán drámáiról szóló könyvében: „Állandó idegi irritáció, folytonos frusztráltság, a lét értelmetlensége miatt érzett szakadatlan szorongás, ez Huber.” Ilyen volt Szénási Huberja. De kellett hozzá egy rendező, aki észrevette, hogy *lehet* ilyen. Elképzelem a színházvezetők meghökkenését, amikor Pártos eléjük tette a szereposztási tervét. Radnóti Zsuzsa a Füst-drámák világáról írva Hamvas Bélát is jó helyen idézi: „Mi történik akkor, ha az ember belép oda, ahová belépni tilos, és mi történik, ha belép a beléphetetlenbe?”

Ezredfordulós kultúránk, az európai irodalom, az európai színház egyik alapkérdése az, hogy az első lépés az álarckok mögé pillantás, a szembenézés azzal, ami a másolatok, a hazugságok mögött van. Nem sokan képesek erre. De annak a számára, aki ezt a lépést megteszi, hátravan a következő kérdés: elviseli-e a szembenézés azzal, amit így meglát?

Az igazság megpillantásának terhéről beszélünk.

Pártos vállalta ezt. Első Sarkadi-rendezésével indult el az ide vezető úton.

Az ötvenhat körüli történések hozzásegíthették a felismeréshez, hogy a színházban is be kell járni a sötét útvesztőket. Az *Elveszett paradicsom* némileg hagyományos érzelmes magjában Gábor Miklóssal együtt meglátta azt, ami a későbbiek prelúdiuma lett: Sebők Zoltán élete zátonyra futott. De ebben nemcsak a körülményeknek, hanem az önsorsrontásnak is szerepe van, és a szembenézéssel „belép a beléphetetlenbe”.

Kitérő.

Annak a napnak az estjén, amikor ezekhez a mondatokhoz eljutok, látom a Radnóti Színpadon Edward Albee új darabját, a *Szilvia, a K.-t.* Felvillan a négy évtized előtti *Nem félünk a farkastól* befejezése. Mielőtt Martha kimondja a zárómondatot: „Én félek... George... én... félek...”; „meggyilkolják” közös létük illúzióját, ama „gyermeket”. Habár roncsoltan, de ők, ezen az áron még megmaradnak.

Most, négy évtized után mintha a meggyilkolt illúzió lépne a színpadra a főszereplő Martinként. Az illúzióval való leszámolás már nem a megmaradás ára, hanem az animális létbe süllyedés és a pusztulás.

A *Nem félünk a farkastól* George-a még elmondta monológiáját az európai értékekbe való kapaszkodás vágyáról. A *Szilvia, a K. Martinja* már csak a kecskeol sarát próbálja lesöpörni magáról.

A kitérőt azért tettem, hogy érzékeltessem a mai színházi nemzedékekkel, mit jelentett Sarkadi *Oszlopos Simeon*jáért küzdeni, hiszen a darab túllépett nemcsak a hazai „világi” darabokon, de az akkori Albee-dráma és más világsikerű drámák ember- és korlátásán. Az *Oszlopos Simeon* Pártos nélkül nem kerülhetett volna színpadra. Így is hosszú, politikától vezérelt viták árán, a Madách százfős stúdiójában, néhány előadásban.

„Kis János nem óhajt különbözni a világtól, mert a világ az, ami nem illúzió... úgy tenni, mintha nem tudnám, amit tudok... nemcsak képtelenség, erkölcstelenség” – írta *Naplójába* Gábor Miklós. „Füst Milán és Sarkadi az én életem része is lett. Minden összekeveredett bennem: a színházam, a barátaim, a sorsom és korom. Igen, undorító kor ez, szennyes, ahol hozzáérünk. De bennünk van, bennünk nő, mint a rák. Elválaszthatatlan tőlünk.”

A korszakról az „örvény közepére mutató” (Beckett) művészek, gondolkodók fogalmaztak ilyen radikális kultúrkritikát. Gábor igen jó író is volt. De azt hiszem, a korlátást, az előadás-küzdelmet, a rendezőnek a színészre gyakorolt hatását nem tudta volna megingathatatlanul a mai nemzedékekre hagyni Pártos inspiráció nélkül.

Akkoriban sem esett túl sok szó arról a fordulatról, amit Pártos négy rendezése jelentett. A halála után – megint egy halál *után!* – ideje kimondani, hogy életművéhez fűződik az elmúlt évtizedek színházának egyik igaz ösvénye. Ennek az ösvénynek a különböző alternatíváit nyitották meg és járták végig a hetvenes évekkel induló újítók, Ruszt, Zsámbéki, Székely, Paál, Babarczy, Ascher. Bizonyára anélkül, hogy számításba vették volna az akkor már (mondjuk így: a csendes emigrálással) itthon lezárult Pártos-életművet.

A magyar színház hagyományvilága örvényes tradíció. Volt egyszer egy rendező, aki tudta, hogy az emberi egzisztencia kérdései nélkül a színház: üres hely.